

Від несподіваности Кивай не втримав Зіни, мов пружиною відкинуло її від нього.

Над залізничним муром, що піднімався за ними, висунулася Чадикова голова й докірливо розхитувалася зі сміхом. Кивай з тихою лайкою скочив, близько від голови Чадика промайнула камінюка.

— Я тебе, сучого сина, навчу як підглядати. Геть звідсіль!

Він нахилився за другою каменюкою, але Чадик не став чекати на неї — долинуло, як під його босими ногами квапливо зашарудів пісок.

Але коли Кивай знову підійшов до неї, Зіна захистилася від нього руками.

— Не треба зараз... Як будемо в морі, тоді нас ніхто не побачить. А зараз ходімо — пізно вже.

— Так скоро? — сумно спитав він, але нахилив голову, щоб сховати переможну усмішку. — Ну, ходіте... Тільки не запізниться завтра. Праворуч од англійського пароплава. Я чекатиму вас до десятої години.

Вони вийшли на проспект.

Зіна старалася йти швидше, щоб скоріше здихатися його, впорядкувати розворушені цим побаченням думки, але важка рука Киваєва, що міцно вчепилася в її лікоть, примушувала йти повільно й слухати, як вимальовує він принади їх майбутнього життя вкупі. І наче кайданів позбавилася, коли він, нарешті, зупинився на розі проти генуезької вежі для прощання. Але не відразу випустив її руку.

— А знаєте, — сказав він, — якби ви навіть одмовилися поїхати зі мною, я добився б цього силою. Я твердо вирішив поїхати з вами... Ви помітили вітрило, що маячило недалеко від берега підчас нашої розмови? То був човен з моїми товаришами. Треба було дати їм сигнал і вони допомогли б мені попросту вкрати вас й одвезти в мою базу... Я й зараз трохи жалкую, що мені не довелося цього зробити. Адже це було б зовсім романтично — крадіжка дівчини піратом... І хіба

46 зараз ви не бачили моєї радості з того, що ви без усякої крадіжки, по своїй волі, станете мені дружиною?... За вашу згоду я готовий чекати до завтрішнього вечора... Ну, ідіть. І добре спочиньте сьогодні — в нас має бути не легка мандрівка.

Він надовго припав до її кволої руки губами... Відірвався й хутко пішов у п'ятому провулку, не оглядаючися, не помічаючи, як безсило вона сперлася на стовп ліхтаря. І побачивши на другому боці провулка хлоп'ячу тінь, що метнулася за ним слідом, Зіна не відразу зрозуміла, що то Чадик...

... Коли Зіна прийшла в порт, Бит сидів на молу недалеко від агентства Радторгфльоти, звисивши ноги до води й поглядаючи на червоне око маяка. Зіна сіла біля нього, але на всі його запитання не відповіла ні слова, поклала голову йому на плече. І від того тихого ласкового дотику до її зім'ятого волосся затремтіла, ледве втримуючи гіркі сльози — цією ласкою він наче прощав їй щось... Раптом не звертаючи уваги на прохожих, обвинула його шию руками, тихо шепочучи:

— Як же це важко було... Він примусив згодитися на цю мандрівку... Що тепер буде?

— Я знаю, Зінонько, я чув. — Бит сховав її полохливі очі в себе на грудях. — Адже я сидів за п'ять кроків од вас — за залізничим муром. Це ж я Чадику навчив крикнути... Видно, так треба було... Придумаємо, що робити — не бійся. Адже не примусить він тебе прийти в порт завтра. Ти ж не думаєш їхати з ним?

— Але він поїде завтра. Ми ж не піймаємо його.

— Це ще ми побачимо. Я сьогодні неодмінно з Германом зустрінуся... Мені сказано, що він у Якірній бухті — перевіряє, мабуть варту біля минного заводу. Скоро припливе. От ми з ним і поговоримо... Крім того я Чадикові велів ні на жадний крок не відходити від Кивая. Кивай перед од'їздом напевно щось робитиме. А що це так — видно з того, що Чадику досі

нема. Значить він нам розкаже щось цікаве. Він теж повинен сюди прийти — хоч би завтра вранці. До світанку не піду звідсіль і Германа не відпущу, а Чадика дочекаюся неодмінно.

Несподіваний плескіт води біля входу в портову бухту зупинив його. Вглядівся уважно в місячне срібло на воді, але повз них поволі пройшов на веслах човен з хрипкуватими голосами рибалок на ньому...

Зіна заспокоєно лежала у нього на колінах, щільно притулившись всім своїм тілом до нього. І її подих, рівний і глибокий, через сорочку своїм теплом лоскотав йому груди. Червона хустинка сповзла й густе чорне волосся, розсипавшись рясними цівками по щоці, закрило від нього її лице... Обережно, мов маленьку дитину, покачав її, посміхаючися, й усе тіло йому затремтіло від жагучої радості, коли вона щільніше притисла своє обличчя до нього.

— Ти сильний, Биточку, в тебе гарні м'язи на грудях... Адже правда — ми з тобою переможемо Кивая? Він нікуди не поїде завтра.

— В ДПУ без пересадки поїде... Зараз припливе Герман, він уже зміркує, як нам його піймати... А „Зірка“, човен мій, майже зовсім готовий. Я тобі все море на ньому покажу, весь наш берег. Недакеко тут є одна бухта, з суходолу до неї ніяк не можна приступитися — навкруги височенні стрімкі гори. Сердоліковою зветься. Якраз біля неї Герман Кивая випустив. Там весь берег різнобарвною галькою облямовано. Такої гальки ти ще ніколи не бачила, наче дорогоцінне каміння біля води розсипано. Ми туди човном доберемося... Адже ти тепер не побоїшся попливти зі мною?

Зіна не відповіла, тільки похилила рукою його голову до себе, щоб побачив він її щасливі очі.

— Я, мабуть, Германа не дочекаюся, — сказала вона помовчавши. — Пізно вже й холодно мені біля моря... Ти проведеш мене? А завтра до мене рано-рано прийдеш.

— Е, ні. Тобі з ним треба неодмінно поговорити. Він не цілком вірить мені, а ти його переконаєш, Кивай сьогодні ж кликав тебе в Стамбул...

Нічого не сказавши, Зіна примостилася зручніш.

Для Бита хвилини попливли одна за одною, маятником став сонний Зінин подих. Не рухаючись, бережко, наче великий скарб лежав на його руках, тримав він маленьке майже дитяче тіло, тихо посміхаючися байдужому місяцю й ледве чутним плюском моря під ногами. А коли тягло з води легким вітром, руками прикривав її від нього, наче руки всю її могли захистити від морської вогкості. І хоч давно вже продзвеніло три склянки — одинадцята година — і порт давно вже зовсім порожній (інколи тільки долітало повільне човгання чобіт вартових по брукові набережжя), спокійно чекав Германа й радів, що Чадика досі нема, значить хлоп'я принесе багато цікавих відомостей.

Весь захоплений охороною Зіниного сну й своїми радісними думками, він не почув одразу бучного дзюрчання під невеликим моторним човном Германа. Тільки, коли він, пролетівши під самим молом, забризкав йому ноги, Бит помітив, що Герман насмішливо вітав його з човна розмахуванням кашкета. Все ж таки Зіну розбудив обережно й тільки після того, як баркас причалив і Герман, вискочивши на мол, хутко пішов до нього. Вона відразу скочила на ноги, полохливо не розуміючи спросоння, де це вона, але коли Герман, стиснувши Битові руку, сказав з глумливою всмішкою:

— А ти, здається нову роботу собі знайшов — більш приємну, ніж недоцільна й дитяча біганина за контрабандистами. От і гаразд. Од усього свого серця щиро вітаю тебе!

Задерикувато підкинула на нього погляд:

— Бит не така гава, як ви.

— Як це накажете зрозуміти? — з насмішливою ввічливістю нахилив він до неї голову.

ОРИГІНАЛ, ШО НЕ
ПОТРЕБУЄ ПІДПИСУ.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

— А так, що Бит Кивая з-під носу не випустив. Виходить, йому дозволяється дві справи вести одночасно, тоді як ви й з однією не можете впоратися. Крім того він не крякає дурниць — от.

— Угу... Гострий же в вас язичок. Не заздрю Битові — він ввесь час ризикує попасти на нього. Всі кістки будуть потрощені в бідолаги... Ну, гаразд. Давайте краще познайомимося й надалі будемо гарними товаришами. Ви, я бачу, мене чекали. Це, мабуть, тобі, Бите, знову кортить розказати мені про своє шерлок-холмство. Валяй. Що піймав уже свого контрабандиста за хвіст? Міцно тримаєш?

— Тримаю. Тепер ти його за горлянку бери.

— З задоволенням. Тільки де ж він, що я його не бачу?

— Зараз побачиш. Виспатися ти ще встигнеш — давай сядемо й ти уважно послухай, що ми тобі розкажемо... Наша робота з Киваєм майже закінчена, тепер твоя черга. Не підкачай же, як тоді... Власне Кивая піймав не я, а ось вона. От як це вийшло....

— Ну-ну?..

Як тільки почалось оповідання Германове лице стало серйозним, а очі не відриваючися, стежили за освітленими місяцем губами Бита. І насуплював брови, коли Зіна перебивала це оповідання своїми додатками, наче це порушувало ставний хід його думок. Бит оповідав довго й докладно, не перепускаючи жадної подробиці — Зіна дивувалася його пам'яті, що зберегла кожний Киваїв рух й усяке слово, і спостережливості — від нього вона вперше почула те, чого сама не помітила, не знала. Інколи він зупинявся на мить, думаючи, що Герман вставить своє слово, але той короткими кивками квапив його, не розкриваючи суворо стуленого рота.

— Ну, от, — закінчив Бит, — становище на цей час таке, що Чадик ганяється десь за Киваєм і обов'язково прилетить сюди, а я не знаю, що робити далі. На мій погляд я все зробив, щоб довести тобі причетність

Кивая до контрабандистів, сказав тобі, де його завтра піймати можна, де знаходиться склеп його товарів; Чадик таки ще раз переконався, що то кав'ярня „Ланжерон“, коли стежив, як вони тягали звантажене з англійського пароплава добро. Думаю, що в тебе тепер нема причин не вірити мені. Зараз починається твоя робота... Звичайно, якщо тобі буде потрібно моєї допомоги, я з радістю... Але що робити зараз?

Герман зняв кашкета й задумливо провів рукою по волоссю.

— Так, завдання... Було б цікаво всю їхню організацію пристукати. Але для цього не всі ланки в наших руках. Шкода... База його де — от питання. За один день всі бухти на узбережжі не обнишпориш — сам знаєш, скільки їх...

— Ну, а все ж таки?

— Припустімо, що Зіна завтра прийде до нього в порт. Але як же стежити за ним у відкритому морі та ще й при місяці... Покищо одно тільки можна зробити — завтра ввечері арештувати Кивая тут і одночасно з цим наскочити з трусом на кав'ярню... Так, тільки це й можна зробити. Проте, почекаємо твого хлопця — може він, дійсно, чого новенького принесе... Ну, так от. Ти чекай, а я за півгодини повернуся. Та не випусти хлопця, я сам з ним поговорю.

— Ви в місто йдете? — спитала Зіна. — Я з вами тоді.

— З великим задоволенням проведу вас. З твого, звичайно Бите, дозволу... Здається, їй може від мами здорово влетіти. За такі пізні гулянки... Я відвернуся, а ви хутенько попрощайтесь...

XVIII

Коли Зіна й Кивай вийшли з пляжу на проспект, Бит сказав Чадикові:

— Ну, тепер, хлопче твоє піонерство в твоїх руках. Я певний, що Кивай не додому піде, і твоя робота — простежити кожному його ступінь сьогодні. Біжи за ним,

але на очі йому не попадайся... І сьогодні ж мені про все розкажеш. Я тебе в порту біля пристані чекатиму. Зрозумів?

— А як я всю ніч за ним пробігаю? — спитав Чадик.

— Навіть якщо ти завтра вдень прийдеш у порт, побачиш мене. Приходь обов'язково. Ще раз кажу — гляди, не давай йому себе помітити, а то все пропало... Ну, тепер валяй.

Босі ноги Чадикові безгучно перебігли на другий бік вулиці, схований густою тінню будинків і дерев — у ній він одразу зник Битові з очей. Непомітно йдучи за Зіною й Киваєм, Чадик злився з якоюсь ринвою, коли вони зупинилися на розі проти Генуезької вежі, і ледве втримав сміх, коли Кивай, мов американський герой з трюкової кінокартини, довго стояв, схилившись над її рукою. Чудніш за все те, що він сам зараз не байдужий глядач, а учасник цього фільму... І через ці думки трохи не загубив Кивая, коли той хутко кинувся у темний провулок.

Чадикові довелося напружити всю силу своїх ніг — Кивай швидкою ходою минув декілька погано освітлених вулиць, звертаючи майже за всякий ріг. Іноді зупинявся на короткий час, щоб прислухатися до навколишніх нічних шумів і придивитися до вуличної порожнечі. Він хоч і знав, що ніхто за контрабандиста його не вважає, але хіба можна бути певним, що ДПУ й досі не дізналося про це? Чадика не помічав — його маленька постать наче розпустилася в темряві, з-під босих ніг не виривалося жадного звука, а зіркі хлоп'ячі очі не випускали добре помітної білої сорочки... Важко було тільки перебігати через ясно-освітлений місяцем брук: що як Кивай повернеться в той момент? Але на щастя все йшло, якнайкраще.

Гулянка Киваєва вузькими провулками продовжувалася довго, над заснулим містом пролинуло три склянки з порта, й Чадикові ноги таки добре втомилися. Але нарешті Кивай пішов тихше, простуючи

52 знову до центральних вулиць, засвистів навіть безтурботно. Вийшов на Волоську вулицю й зупинився біля освітленої ще грецької кав'ярні „Ланжерон“. Через скляні її двері Чадик побачив, що вона вже порожня, тільки біля одного з столиків розвалився своїм гладким тілом на кріслі одноногий хазяїн кав'ярні, цілком захоплений грою в доміно з буфетником. Але Кивай не зайшов до них — рушив повз, щоби раптом зникнути у воротах біля кав'ярні. Чадик навшпиньки підкрався до неприхиленої фіртки, прислухався... Тиша. Хотів був уже пролізти на подвір'я, але звідтіль — близько воріт — почувся обережний стукіт у вікно — один, а через півхвилини другий. А ще за півхвилини донісся рип рами і стриманий голос, що в ньому він пізнав хазяїнового сина кав'ярні, спитав:

— Це ти?

— Я... У тебе в кімнаті є хто?

— Нікого. А що таке?

— Особливого нічого — все без змін. Завтра вночі їду. А післязавтра вранці поїдеш і ти — в Москву. Не пізніш, а то до мого приїзду повернутися не встигнеш... Та гляди, спакуй товар гарно, щоб не засипатися, як той раз.

— Не турбуйся. Значить, цим разом у Харків не заїжджати?

— Ні.

— Прямо в Москву? Можна... Ти ще завтра зайдеш?

— Ні... Я тільки ввечері години на півтори в порт припливу. А в місто не вийду... Ну, давай той пакунок, що я тобі залишив, та гроші... Зараз у базу йду — там ще роботи до чорта. За ніч упоратися з усім треба та виспатися, як слід. Скоріш давай — ніколи мені. Ти гроші всі приготував?

— Усі. Скільки ти сказав... Ось вони — можеш не лічити: чотири тисячі п'ятсот — фунтами й долярами... А тобі видно пощастило з тією комсомолочкою. Переконав її?

— Питаєш... Там, власно, й переконувати нічого було — вона ж як кішка вкохана в мене. Це тільки ти, будучи з нею цілу добу в вагоні, не зміг упоратися... А правда — ласенький шматочок?

— Знаєш що? — після недовгої павзи сказав Киваїв спільник. — Оддай ти її мені. Ти ж однаково повезеш її продавати. А я тобі тут за неї зараз п'ятдесят червінців одрахую — готівкою... А?

— Ну, брате, дурнів тепер нема — всі повиздихали. Я ж за неї в Стамбулі принаймні 750 візьму — й не карбованцями, а американськими долярами. Та ще й сам дорогою з її краси досхочу покористуюся. Так що давай краще пакунок і бувай здоровий... Да, не забудь: у Москві товар оддавай не менш, як по півтори тисячі за кіло. А галянтерію — то вже яка там ціна. Грошей не розтринькай, а то знаєш, який я... Товару до завтрашнього дня з печі не виймай, уночі спакуєшся. Обережніш будь... Ну, до побачення. За десять днів думаю повернутися.

— Щасливої путі...

Чадик хутко відскочив од фіртки, щоб упасти на пішоход, щільно притиснувшись у тіні до муру будинку.

Не багато часу йому було потрібно для обміркування дальшого. Адже в його руках найкращий випадок зазнати всіх тих пригод, що навколо американців з кінематографічного екрану самі собою чинилися. Крім того, з якою заздрістю на нього глядітимуть піонери, коли він знову прийде в загін повноправним членом — це ж він простежив ватажка контрабандної зграї, він викрив їхню базу. Серед піонерів усього міста його слава затмить геройство Гарі Піля, Вілліама Десмонда, навіть на Фербенксову славу він чхав хотів. І ніхто не посміє дражнити його заїкою... Одну ніч не поспати не важко, дарма й те, що мати завтра йому весь день зіпсує, дорогу ж до контрабандної бази він неодмінно визнає...

Кивай щільно причинив фіртку й постояв трохи, по волі озираючися. Поклав довгий, завернутий у мішок пакунок на плечі й подався до околиці міста — туди, де темними нарисами з-за будинків темніли гори, — не помічаючи, що Чадикова тінь беззвучно посувається слідом.

Скоро освітлені вулиці міста й чорний простір моря були далеко ззаду — нанизу, а Кивай без зупинок і оглядок рівною ходою йшов по брукованій дорозі, що покручено й круто вилась по схилі гори. Стежити було не важко, хоч біла сорочка й часто зникала з Чадикових очей за поворотами. Дивно тільки, що Кивай йшов цією дорогою — Чадикові було відомо, що вела вона до минного заводу на Якірній бухті — за яких-небудь п'ятнадцять хвилин вони побачать її. Але Кивай упевнено йшов уперед і Чадик перебігав од поворота до поворота, пильно прислухаючися до розміреного стукоту кроків перед собою. Було моторошно: а що як вирветься з-під ніг непомічена каменюка й гучно покотиться з гори? Зараз тут нікого нема і якщо завтра буде знайдено пробитий Киваєвою кулею труп, ніхто не визнає, як загинув Чадик славною смертю в гонитві за контрабандистом... На його щастя місяць заливав своїм білим світлом кожну щілинку на дорозі. І ні разу не майнула в голові думка про повернення назад, хоч підосви й було наколото гострим камінням, а не звичні до лазіння по горах ноги нили від важкого узвозу...

Ледве не крикнув з радості, коли дійшли вони до вершини, з-за неї виглянуло блідо-зелене світло маяка на Фараоновій горі, а недалеко праворуч огні минного заводу... Далі не буде так утомно.

Кивай недовго спускався дорогою — раптом видрався на крутий ускіс, що тягся праворуч і зник за ним. А коли Чадик висунув обережно і свою голову з-за ускосу, біла сорочка поринала в пільму неглибокого межигір'я, вимитого невеликим струмком, що його

дзюркіт ледве чутно долітав до дороги. Кинувся за ним, непомічаючи, що цупка трава ріже ноги, й нерішуче зупинився на вході в межигір'я — там темно й ніякого звуку. Переборовши неприємний страх, поволі рушив уперед і його ноги наступили на пухкий і вогкуватий глей, що їм виложив свої береги струмок — це він нищив стукіт Киваєвих ніг. В цьому межигір'ї Чадик ніколи не був, навіть не знав про його існування, серце колотилося моторошно й гучно. Але Кивай почував тут себе цілком безпечно, його голосне висвистування заспокоїло Чадика трохи й потягло за собою... Скоро очі, звикнувши до пітьми, розгляділи недалеко біле миготіння сорочки.

Стіни межигір'я стрімкі й висвистування Кивая гучно лунало між ними. Але приблизно за півтори верстви вони розступилися, стали похилі й місяць, зазирнувши сюди, показав Чадикові невисокий чагарник, що густо вкривав схили. Кивай перескочив струмок — в чагарникові під його ногами затріщало сухе гілля й зашаруділо затривожене ним листя. Вгору через чагарник було вторено вузеньку стежку, і Чадик поліз зігнутий, щоб не торкатися головою об низькі гілки; руками облапував землю, щоб не наступити на гнилий хмиз.

А видравшись на гору він одразу зрозумів, де саме знаходиться Киваєва база — якраз під ним був знайомий йому залім Сердолікової бухти. Минулого літа він припливав сюди човном з піонерським загonom за барвистою галькою... Одначе, як же Кивай спуститься наниз? Адже ніхто ще не знайшов дороги до берега з високих гір, що сторч оточили бухту, зриваючися прямо в море — тільки на чвертку версти завдовжки море нанесло гальки, щоб збудувати вузеньку смугу берега... Значить, Чадик завтра ще одним може вихвалитися — викриттям сухопутної дороги в Сердолікову бухту... Ну, й ніч — суцільний кінофільм!

Заложивши два пальці в рот, Кивай тричі свиснув так, що гори довго перегукувалися цим посвистом.

56 І відразу ж знизу долетів відповідний свист — все було в порядку. Кивай зачепився за кущ, що схилив своє гілля над прірвою, й, повиснувши на ньому повільно сзлизнув по стримкому схилі. В Чадика серце завмерло — от-от зірветься й полетить з двохсотсажених вишини в море. Але Кивай випустив гілку й не впав; притуляючися щільно до схила, поволі пішов униз і скоро пропав з Чадикових очей — долітало тільки тихе шуркотіння каменюк, що виривалися з-під його ніг і стрімголов летіли в воду. Підлізши до куща, що з нього Кивай почав своє спускання, Чадик на сажені під собою помітив невеликий виступ завширшки не більше, як аршин — він доволі похило вів униз... Роздумувати — зайва робота; вертатися зараз, коли тільки півділа зроблено, — соромно. Обережно спираючися ногами на гору й з усієї сили вчепившись за кущ, Чадик теж опинився на виступі й, стараючися не глядіти в прірву, що на її дні вороже плюскалося море, поволі поліз за Киваєм... Це нічого, що коли він добрався, нарешті, до низу, долоні були червоні від крові, а нову сорочку викаляно й ущерт подерто — ох, і влетить же за це від матері! — зате він побачив, як Кивая зустріла якась постать і вони сховалися в одній з печер, що їх декілька було вибито морем у горах Сердолікової бухти... Почекавши трохи, Чадик рачки підліз до входу в печеру. В глибині було розкладено багаття і його червоні плями метушилися по рудих стінах, відбиваючися в морській воді, що вузькою затокою заходило в печеру вздовж одного її бока. На воді темними тінями стояло два прив'язаних до великих каменюк судна: баркас і човен. Навколо вогню сиділо п'ятеро — Кивай і четверо напівголих греків; з їх розмови Чадик не впіймав жадного слова...

Ідучи назад, Чадик не почував ніг під собою — кулею летів розказати про свої пригоди Битові. На короткий час зупинився тільки біля куща, що повис над виступом, — його нарис повинен добре врізатися в пам'ять,

і біля початку стежки в чагарникові — відмітив його непомітною для стороннього купкою каміння, підібраного з дна струмка...

У порт прибіг, коли схід палав ранковою зорею, а Бит з Германом дрімали на сходах агентства Радторгфльоти, зщулившись від лоскотливої прохолоди.

XIX

Після безсонної ночі Бит проспав аж до обіду й Зіна даремно прочекала на нього весь ранок. І не надовго забіг він до неї перед вечором, щоб найкоротше по-знайомити її з пляном на сьогоднішню ніч, виробленим Германом після гордого оповідання Чадика.

Для того, щоб у Кивая не було ніяких підозрінь, а він був певний, що все робиться за його хотінням, Зіна повинна піти в порт у призначений Киваем час для невеликої мандрівки морем до Сердолікової бухти — не далі. Зараз же після заходу сонця туди рушить чота погранбатальйону під командою самого Германа, з Битом і Чадиком, щоб залягти в чагарникові над бухтою. Як тільки Кивай човен запливе в печеру і контрабандисти будуть цілком захоплені останнім лагодженням до подорожі, чота спуститься з гір і перегородить вихід з печері, накривши в такий спосіб усю злочинну зграю. На той же випадок, коли Кивай раптом у базу не запливе, а баркас вийде йому назустріч і він пересідатиме у відкритому морі в Якірній бухті буде приготовлено найхутчіший моторний човен з другою чотою — почувши сигнала (подвійний випал) з гір над Сердоліковою бухтою, він хутко наздожене Кивая. Так що небезпеки для Зіни ніякої немає... Між іншим, у той час, коли Кивай одчалуватиме з нею від молу, в грецькій кав'ярні „Ланжерон“ усе буде перевернуто догори ногами, а пічку розломано в лоск; старий же Зінин знайомий ні в Москву, ні в інше місто цим літом уже не поїде.

Розказавши про плян, Бит міцно стис Зіні руку, щоб піти—Герман наказав йому бути в ДПУ не пізніше, як о сьомій годині, але Зіна затримала його збентеженим питанням:

— А ти не боїшся, Биточу, за мене?

— Ну, який же там страх може бути,—широко посміхнувся Бит,—коли за твоїми плечима будуть червоноармійці прикордонного батальйону Державного Політичного Управління? Адже це тобі не жук на палочці. Але ти все ж таки без бравнінга у човен не сідай.—раз пообіцявся, так хай дає. А тим сама розумієш, що робити... Ну, покищо... Побачимося в Сердоліковій бухті. Краса!

... Коли зникли останні червоні блики вечірньої зорі з білих мурів будинків і рясні сині сутінки через розчинене вікно заповзли непомітно в кімнату, Зіна витягла з шахи свою шкіряну тужурку й повільно натягла її на себе. Вона гарно захистить її, якщо Кивай полізе до неї з обіймами; крім того, в ній кишені — не тримати ж бравнінга весь час у руках. Знову присіла біля вікна з тихою посмішкою і здивуванням, спостерігаючи свій незвичайний спокій, наче зібралася вона на звичну щоденну гулянку. Зрідка тільки легкий холодок ледве помітно лоскотав у грудях.

На початку дев'ятої години вечора на тому боці порта, де темніла „Леді Мебль“ уже нікого не було. Гуляння шумувало на широкому молу за агентством Радторгфльоти. Самотно й нудно блукав біля величезної чорноти пароплава вартовий, визначаючи кожний свій крок неголосним рипінням зерна під ногами. А зверху — з палуби жалібно текло тоске висвистування шотландської волинки; пароплав уже цілком навантажений і скоро він випливе з радянського порта, але невесело, видно, матросам повертатися на рідну землю. Один тільки рівний вітер з моря трохи порушував нерухомий спокій порта, плавно коливаючи прив'язані до молу праворуч од англійського пароплава човни.

Але Зіна пройшлася туди й назад, непомітивши на них жадної людської тіні. І стурбовано зупинилася — Кивай не приїхав? невже він дізнався таки про викриття його бази й утік?

Не помітила, як з-за перевантажника виринула його постать і озираючися, навшпиньки підійшла до неї. Але Зіна навіть не здригнула, коли мало не до болю стис він їй руку біля плеча й ні слова не кажучи, потяг до краю мола.

Тільки, вскочивши у свій човен він тихо вимовив, простягнувши їй руку для допомоги:

— Мені шкода, що я не зустрів вас тут. Ходив за перепусткою... Вони думають забороненням виходу човнів після дев'ятої години позбавитися контрабанди. І дають мені, контрабандистові, перепустку. Ха-ха... Ну, стрибайте сюди — не бійтеся. За годину ви вже будете справжньою контрабандисткою.

Зіна не добула своїх рук з кишені тужурки. З несподіваною для себе самої ворожістю сказала:

— Револьвер упершу дайте.

— Це що значить? — здивовано підвів на неї лице Кивай, а місяць освітлив підозренну похмурість очей.

— Ви дурний, — переборола Зіна свою ворожість посмішкою. — Це ж, здається, наша умова. І тільки з повним виконанням її вами я поїду. Пообіцяли — давайте револьвер.

— А, ви он про що! — засміявся й Кивай.

— Ну, да... Я ж хочу буди вашою добровільно, крім того, яка з мене контрабандистка без зброї? На випадок небезпеки я хочу бути поруч вас. Я добре вмію поводитися з револьвером — майте це на увазі.

— Гарзд... Майте ж і ви на увазі — я завжди виконую свої обіцянки. Вибирайте.

Він, не переставаючи сміятися, вигяг з кишені наган і бравнінг і, тримаючи їх за дула, протяг до неї. Зіна взяла бравнінг, уважно з усіх боків огляділа його — ясне місячне світло боязко відбивалося на чорній його

60 поверхні; перевірила обійму — шість набоїв, а сьомий вискочив з дула при клацанні затвора. Поклавши його на дно кишені, обіперлася на Киваєву руку, щоб стрибнути в човен.

Але чиїсь квапливі і нервові ступені, що раптом зацокали об брук ззаду неї, зупинили її. З усієї сили бігла до них сіра постать з притиснутою до грудей купою пакунків. Підбігши, вона відразу зупинилася, а пакунки з металевим дзвоном попадали на землю. Від сильного хвилювання й дихавиці жадного слова не виплигнуло з перелякано розкритого рота — тремтячими руками розмахував тільки перед Зініним обличчям, а витріщені очі нісенітно бігали навкруги, наче за ним була гонитва, а він не знав, куди сховатися. Зіна пізнала свого вагонового субесідника.

— В чім річ? — стурбовано вигукнув Кивай, одним стрибом вискочивши на мол, щоб ухопити його за кволі плечі.

— Пропали... Засипалися! — хрипко відповів той. — Кришка нам... Тікай скоріше! Я з тобою!

— Та, що там таке скоїлося? — стрипуючи його, злюче спитав Кивай, але в того з горла виривалися хрипи, а руки бовталися як гужі. — В морі викупаю, як сучого сина. Скажеш, що скоїлося?

— В човні розкажу, а зараз тікай... Сюди чекісти можуть прибїгти.

Він вирвався з Киваєвих рук і, хутко поскидавши в човен принесені пакунки, скочив туди й сам.

— Та не гай же часу — тікай скоріше! Сам пропадеш і я пропаду... Й усе пропаде... В кав'ярні трус. Розумієш? — Трус, чекісти. Повна кав'ярня чекістів!

Один момент Кивай стояв нерухомо. А потім з лютою лайкою стрибнув у човен і стяг туди Зіну. Від нервового поквапу пальці його довго поралися з міцно зав'язаним вузлом кінця — різонував його ножем і ледве не перевернув човна, з силою відпихнувшись

веслом од мола. Гострий ніс човна бучно запінив воду—під могутніми стусунами чотирьох весел він скоро вплив з порта. Кивай розгорнув вітрило, що зараз же набралось вітром і понесло човен у море. Вітер був майже тихий, але Кивай дуже натяг шкота і човен нісся з великим креном, ледве не зачерпуючи з хвиль підняту швидким ходом піну. Мовчав, з-під лоба поглядаючи на свого невдалого спільника, що все ще ніяк не міг отямитися і, сидючи біля щогли, міцно вчепився за борт. Кинув тільки з кривою насмішкою Зіні, що сиділа проти нього:

— Як бачите, різноманітність нашого життя починається з першої ж хвилини.

Зіна тихо, мов зі вдячністю поклала йому руку на коліно і це трохи заспокоїло його.— човен випростався й пішов тихше... Він не бачив її задоволеної посмішки в піднятий комір тужурки—тому що його спільник з усім перенесеним недалеко втече й тому, що він зараз тут: не полізе ж при ньому Кивай до неї. Але все ж таки не добувала з кишені тієї руки, що почувала між пальцями холодне держално бравнінга, хоч на душі їй було дуже спокійно. Навіть з цікавістю стежила, як зникають поступово вогні міста і як розпускається в місячних відбитках білоблакитний слід човна... Коли човен, круто повернувши за ріг, вплив далеко від рудого горяного берега, щоб не галасувати проміж його випадливих виступів, Кивай зовсім заспокоївся і крикнув своєму нещасному спільникові:

— Ну, ти, чортове падло, розкажуй, що там у тебе скоїлося?

— Та я й сам добре не знаю,—невиразно відповів той,—що й як воно там удіялося—мене вдома не було... Чекісти...

— Розкажуй, я тобі кажу.

— Ну, приходжу я додому, дивлюся—наш буфетник стоїть на порозі блідий-блідий,—ну, прямо лиця на ньому

62 немає. У мене серце так і тьохнуло... Підійшов до нього, а він мені пошепки: „Тікайте у вашій кімнаті ДПУ уже пічку розламає...“ — Як так? — тільки зміг я спитати, а в самого ноги наче з ганчірок — тіла не тримають. „Не знаю, — каже, — прийшли, все вже обнишпорили, все знайшли, тепер пічку ламають. Тікайте“, А я стою, як дурень... Не знаю, звідкіль у мене розум у ту мить узявся, але я відразу зміркував, що далі робити. „Більше ніде, — питаю — по пічках не лазили?“ — Ні. — „В кав'ярні їх нікого немає?“ — Нікого. — Ну, — кажу, — так ти тут стій, а я зараз“. Сам же прожогом через кав'ярню в задню кімнату — в ту саму. В один момент повитягав з печі всі коробки, на руки — й ходу. Як я тільки їх не розгубив?... Слава богу, всі тут... Ну, а коли я звертав за ріг, то бачив, як чекісти з воріт виходили. І батько з ними. Не знаю вже, чи бачили вони мене, а батько напевно бачив — махнув мені рукою, щоб тікав хутчіш... Ніколи я, мабуть, за все своє життя не біг, як сьогодні... Ти ще дякувати мені повинен: найцінніше — кокаїн я спас. Вони думали, що він у моїй кімнаті схований.

— Чорт! — у голос вилаявся Кивай, а під ніс промурив іще щось. — Звідкіль же у них такі точні відомості? Невже ж таки нас вистежено?... Чи це ти, собача твоя мармизо, всім про свої справи розп'ятав?

— Ой їй же богу нічого нікому ані словечка... Он у неї про це спитай. — Він ткнув пальцем на Зіну. — Зв'язався з комсомолкою...

— Ану, рукам волі не давай! — крикнув Кивай. — Вона нічого про тебе й твою кав'ярню не знає і знати не могла. Сам винуватий, так на інших пальцями не тикай... Коли не ти, так твій батько всіх нас у своє чортове доміно програв.

— Батько? Гм... А знаєш, все може бути... Він недавно продав одному курортникові відріз індиго на костюм. Так, може, той курортник і роздзвонив при якомунебудь агентіві про нас.

— Шию звернути б твоєму батькові й тобі заразом, щоб дивилися краще й не лигалися з першим, хто на вулиці зустрінеться... А я, ідіот чортів, думав що кращих товаришів до віку не знайду... Що з того, що ти кокаїн спас, а хто мені тепер ті півтори тисячі виплатить, що їх ДПУ товаром забрало?.. Ет!

— Ну, годі лютувати,—примирно сказав після довгої павзи Киваїв товариш,—лютуванням ти однаково не примусиш повернути забране. Подумай краще, що нам далі робити... Мені от, наприклад.

— Прив'яжу тобі каменюку до шиї та й викину в море до чортової матері на харч рибац — от і вся робота... Що хочеш, те й роби.

Але серце в Кивая скоро перекипіло й він сказав майже спокійно:

— Коли я відпливу, Дмитрос виведе тебе з бухти. Ти ж завтра на зорі дістанеш собі підводу на околиці міста й поїдеш в Козач. Шістнадцять верстов до нього проїдеш за дві-дві з половиною години. Там уже сядеш на поїзд і в Москву... Назад повернешся в Одесу — там чекай на мене. Сюди я привезу тебе на баркасі, зрозумів?

Зіна слухала цю суперечку з непомітною усмішкою, поглядаючи то на Кивая, що твердо диктував своєму співникові його дальше поводження й рішучою рукою вів човен у Сердолікову бухту — в зуби чоті погранбатальону, — то на нещасного торгівця контрабандою, що безсило зігнувся, спустивши кволі руки проміж коліна. Він не відповів Киваєві, покірно кивнув головою і, піднявши одну з коробок, дістав звідтіл пучку кокаїну і вдихнув його носом. Кивай тільки вилаявся і спитав у Зіни:

— Ну, як вам подобається вся ця історія?.. Знаєте, коли б я був хоч трохи марновірний, я б напевно подумав, що це ви принесли мені нещастя. Як воно це чудно склалося... Півгодини, а може трохи більше човен пінив воду рівнобіжно берегові повз зеленого маяка на

64 Фараоновій горі і двох бухт—Іллевої й Якірної. Напроти останньої Кивай перекинув вітрило і човен навскоси пішов до гір, що на них місячне світло підкреслювало всяку тінь, різко відмежовуючи їх верхів'я від темно-синього неба. Скоро Зіна побачила півколо стрімких урвищ, що оточували морочно невелику Сердолікову бухту, Кивай сказав їй, що кращої бази їм на всьому узбережжі не знайдеться, адже й з моря її добре захищено майже суцільним пасмом підводного каміння—навіть у тиху погоду його відзначено широкою смугою білої піни; той, хто не знає проходу, неодмінно розіб'є об нього свій човен.

Коли долинув до них невгомний шум хвиль, що розбивалися об це пасмо, Кивай згорнув вітрило й човен тихо загойдався на повільних бурунах. Дістав з-під банки бінокля й довго водив ним по темній порожнечі моря, по вічній нерухомості берегових гір і, заспокоєний, узявся за весла, щоб підплисти до проходу в бухту...

Зіна раптом здригнула від різкого свисту, що їм Кивай давав звістку про себе своїм товаришам на березі. Слідом за глухим відгомоном гір донеслася відповідь і човен обережно проплив між двох смуг морської піни, одразу опинившись у високому межигір'ї: на дні його ворушилося море, а своїми рудими стінами воно, здавалося, підводиться аж до самого неба, закінчуючися у вишині розпатланими кущами. Уважний погляд Зіни довго блукав по них, але не помітив жадного руху—на всьому було нічне заспокоєння. Намить серце захолинуло від моторошної думки: а що як там нікого нема?.. Ледве втрималася, щоб звір'ячим криком жаху не порушити ділової метушні Кивая й зворушеного кокаїном його товариша—вони з усієї сили веслували до печері, що біля неї стояло четверо неясних людських постатей. І за хвилину човен зупинився в середині печері, тихо стукнувшись об борт великого баркаса з високою щоголю.

Зіна виплигнула на берег, огляділася. Невеликий ліхтар на баркасі неясно відбивався у вузькій затоці, що нею море вливалось в печеру вздовж однієї стіни, щоб дати постій двом контрабандним судам. Вздовж другої стінки тяглася трохи ширша смуга ядряної гальки — на ній лежала купка попелу й мотлох греків, а самі вони стояли біля Кивая, тихо, але обурено розмовляючи з ним незнайомою Зіні мовою. Стелі й кінця печері не було видно, наче верх і зад просто поринали в безкрайню пітьму. І рипіння гальки під ногами гучно лунало по всій печері.

Захоплені нервовою розмовою контрабандисти не звертали на Зіну уваги й вона повільно попрямувала до виходу.

І ледве втримала радісний крик — по стрімкій кручі обережно спускалися до води ледве помітні постаті пограничників. Їхній одяг захисного кольору зливав їх з рудим урвищем і рухів не було видно, наче застигли вони на одному місці. Їй не було видно виступа, що вів їх наниз і вона закам'яніла в тривожному чеканні: а що як зірветься хто і з страшенної вишини полетить на побережжя каміння?.. І тільки через те, що всю її увагу було зосереджено на небезпечному спусканні пограничників, вона помітила, як одна постать — напевно Бит — замахала їй рукою.

Несподіване й гучне рипіння гальки за її спиною різко повернуло її — до неї хутко підходив Кивай. Щоб не вийшов він з печері, Зіна рвонулася до нього, перегородивши дорогу, та від хвилювання відразу не знайшла слів. Але він сам спитав її:

— Ну, як вам тут подобається? Правда, гарна база? Одні урвища чого коштують.

— База гарна, — найшла силу для посмішки Зіна. — От тільки хіба — морем сюди тільки й можна по-пасти.

— Припустімо, що в нас і сухопутний, нікому невідомий вихід є... А нам вже час відрятися. Сідайте

66 в баркас — зараз ми виведемо його з затоки... Вам не моторошно?

— Було трохи, коли ми випливали з порту. А зараз... ну, чого мені зараз боятися? Я зараз почуваю себе так, наче народилася контрабандисткою.

— От і гаразд... Знаєте, мені навіть не шкода, що ДПУ розгромило нашу кав'ярню. Замість неї я достав вас, а це з лихвою окупає мою втрату... Ну, ходіте. Нам треба поспішати, якщо ми хочемо до ранку зникнути з виду берега.

— Одну хвилину... Я хочу краще розглядіти цю печеру — вона ж тепер моє житло... Ви виводьте баркас — я сяду на нього разом із вами.

— Але ж він настільки великий, що не підпливає до берега щільно.

— А хіба ви не можете віднести мене?

— Ви хочете, щоб я на руках вас туди відніс? Ви хочете, щоб я притис ваше тіло до себе?.. Гей, хлопці! ворухися жвавіш!

Великий баркас міцно врізався в пісчане дно й шість чоловіка не могли відразу зрушити його з місця. Печера наповнилася плюсками води, стриманими криками, роздроченими лайками й тихим скреготом залізного кілля по рінні. А схвильований великою понюшкою кокаїну старий Зінин знайомий тільки заваджав роботі своїми дужими за всіх безглуздими командами й безупинним крутінням під ногами. І тільки, коли Кивай з усієї сили штовхнув його так, що той важко впав на гальку, баркас ворухнувся, повернув свій ніс до виходу з печери й під задоволені скрики контрабандистів поволі поповз на місячне світло.

За цією роботою ніхто не помітив, як вихід перегородили вдягнені в захисне постаті з виготовленими гвинтівками... Раптом усю печеру залило холодне світло електричних ліхтариків і неголосно залунав хрипкуватий голос Германа — спокійний і задоволено насмішкуватий:

— Добрий вечір, громадяни контрбандисти. Будь ласка, не ворухіться і підведіть угору ваші руки, як водиться в таких випадках... А то неприємність може вийти.

Ці слова наче крицевими кайданами скували тіла контрабандистів — навіть не збліднілі від наглости скрику, вони повільно повернулися до виходу, витріщивши безглуздо очі на яскраве проміння ліхтариків. У Кивая безсило звис нижній щелеп, а в стиснутому несподіванкою горлі зупинилося виття пораненого на смерть звіра; очі ж устромилися не в пограничників, що поступово оточували баркас вищериним колом гвинтівок, а на перекривлені радісною посмішкою Зінини губи. З усім глузом, що вона зуміла вкласти в свій голос сказала йому, висовуючи з кишені бравнінга:

— От бачите й згодився мені ваш револьвер... А вам варт було б хоч трохи марновірним бути. Як вам подобається моя робота? Правда, в чистоті й красі їй ніяк не відмовиш?

— А... так це ти! — хрипко заревів він.

Спритним і хутким рухом руки він вихватив наган й чорне кружало його дула підскочило на рівень Зіниних очей. Але в той момент сильний стусан у спину кинув її на ріння — під ноги Киваєві; постріл гримнув над головою, по вухах різонув чийсь тихий зойк й шарудіння гальки під упалим тілом, а її по голові вдарив падаючи наган, один з пограничників блискавичним ударом приклада вибив його Киваєві з руки, не давши стрільнути вдруге. Стусан і падіння вибило з Зіни на хвилину свідомість навколишнього — в мертвій тиші був тільки ледве чутний плюскіт прибійних хвиль. Але за мить цю тишу розірвав дикий скрик Германа й на Зіну посипалася галька.

Зіна миттю підвелася. Поруч неї вовтузилися на рінні зчепившись Герман і Кивай. Пограничники тісним колом оточили останніх п'ятьох, що покійно й безсило стояли проміж наведених на них гвинтівок, і не

68 думаючи опиратися. А біля самої води, мертво розкинувши руки, лежав Бит і на його сірій сорочці темніла невелика плямка крові... Над ним схилився перелякано Чадик, не знаючи, що робити...

Зіні земля попливла під ногами і з кволої руки випав бравнінг. Непевними ступенями підійшла до Бита й мало не впала біля нього. Десь далеко-далеко заїкався Чадик; не скоро вона зрозуміла його слова: це він, Бит, штовхнув її ззаду, а сам не встиг одстрибнути від Киваєвої кулі... Нарешті отямилася: намочивши руки в морській воді, провела ними по його скронях і їх теплість трохи підбадьорила її. Розгляділа, що кулею пробито правий бік грудей нижче шлями—значить, не в серце, значить, він ще живий... І коли обережно припала до його грудей ухом, почувла ледве помітне повільне биття серця... Раптом він хрипко зідхнув і його рука лягла їй на коліна.

Герман скоро впорався з оскаженим Киваєм—після двох хвилин катання по землі, він опинився на його спині, скрутивши йому руки. Стяг їх кинутим якимсь пограничником мотузком і, важко підвівшись, наказав арештованих посадити на баркас, вивести його з печері й дати пострілами сигнал катерові в Якірній бухті. А сам схвильовано підскочив до Бита.

— Живий?.. Ну, дорого ж ти мені заплатиш за цей постріл, хайло чортової матері... Пустить, Зіно, я його на баркас однесу. Та підбадьортися—рана, видно, не така вже й небезпечна. Відремонтуємо Битка...

Він обережно підсунув під пораненого руки. Бит застогнав, розплющив нерухомі очі. Побачив над собою бліде Зініне лице й спробував заспокоїти її посмішкою. І через силу хапаючи ротом повітря, прошепотів ледве чуто:

— Ти жива?.. Я щасливий... А що я... нічого...

Бит був покладений у міську лікарню о першій годині ночі. Чергового лікаря не було (пішов спати додому), і Бит до ранку пролежав без надійної перев'язки, — кров з рани поволі розповзалася навіть по простирадлові великою червоною плямою. Розгублена молоденька й недосвідчена сестра, щоб зупинити йогошалені зойки, впирнула йому морфію, а коли він заснув од нього, залила йому рану йодом і аби-як перев'язала її, щоб хоч трохи затримати кровотечу.

Лікар прийшов тільки вранці — невиспаний і чимсь незадоволений. Він щось дуже хутко оглядів Бита й похапцем проробив якісь маніпуляції, перев'язувати ж доручив тій таки недосвідченій сестрі. А коли Бит спитав його про свій стан, нехотя вицідив, роздратовано знизавши плечима:

— Зуміли підставити себе під кулю, зумієте й видужати. — А виходячи з палати, додав: — Скоро цих хуліганів, що стріляють з п'яних очей один в одного, дівати нікуди буде.

Молоденька сестра жалісливо напоїла Бита молоком і, наказавши лежати нерухомо, теж пішла, лишивши його в палаті одного. Так він пролежав до дев'ятої години, стримуючи стогони від тупого безупинного болю в грудях.

Його ліжко стояло якраз біля вікна. Погода зіпсувалася — йому було видно клаптик сірого неба, а через щілини в рамі прямо на нього дув холодний вітер; він ніяк не міг зігрітися під тонким укривалом. Палата, видно, була в напівпідвальному поверсі: по кутках темними смугами на несвіжому тинкові витяглася вогкість, а стіни розкреслило чорне товсте павутиння... А найголовніше: біль розтягав кожну хвилину до безконечности; а думки тільки мордували й без того виснажений і роз'ятрений мозок.

Зіна не відразу пізнала його, коли на початку десятої сестра пустила її в палату. Нерухомо лежав він на своєму ліжкові, а бліде й гостре, як у мерця, лице зливалося з пошивкою. Тільки на скронях блищали крапельки випотів, та кінці губів ледве помітно тремтіли... Широко розплющеними переляканими очима провела по вогкості й брудові палати й зупинилася на його волоссі, що ворухилося від холодного подуву.

Навшпиньки підійшла до ліжка... Бит видно почув її переляканий погляд — розплющив свої запалі, обведені сірою тінню й глибокими зморшками очі й, знайшовши своєю безсилою рукою її холодні пальці, привітав її болісною посмішкою. Побачив, як затремтіли в неї сльозинки на віях, і прошепотів хрипко:

— Що це ти, Зінонько?.. Чого це ти така бліда?

— Нічого, рідний мій. — Вона вся напружилася, щоб зігнати непрохані сльози з очей і голос зробити веселим. — Ніч сьогодні погано спала, тільки й усього... Мене сестра дуже прохала бути в тебе недовго — тобі це може пошкодити. Й розмовляти тобі не можна. Ну, та я по очах твоїх зрозумію, що ти сказати хочеш... Як ти почуваєш себе?

— Я пошепки... пошепки мені не боляче. А почуваю себе — нічого. От тільки груди наче... проткнута розпеченим залізом... А ось вітер... так наче холодною водою обливає... І [нікого нема...] Одному тоскно... трохи... А ти теж — на хвилинку кажеш...

— Ну, за це ти не хвилюйся — зараз на хвилинку й за годину, коли ти спочинеш, знову на хвилинку. Я по декілька разів на день у тебе буватиму... А чому ти не сказав, щоб тебе у другу палату перенесли? Хіба ж можна тобі тут?

— Кому сказати?.. Лікар — той просто розмовляти зі мною не захотів... Андросов — прізвище в лікаря таке... Відомий контр-революціонер... Зумів своє минуле приховати... А сестра... як пішла зранку...

так я її й досі не бачив... Та й що вона може зробити?

— Я сама зараз переговорю з лікарем. Тільки ж ти будь слух'яним, роби все, що тобі говориться, щоб скоріше видужати.

Щоб сховати від нього несподівані сльози, що через них Битове обличчя стало для неї тремтячою плямою, низько схилилася до нього: втерла йому випоти з чола й тихо розчесала пальцями волосся—рукою закрила йому очі. Хвилини з дві Бит лежав спокійно, всією своєю істотою відчуваючи цю тиху ласку. А коли вона знову показала йому своє лице—звичайно задержувати й посмішливе—сказав:

— Знаєш, у мене прохання до тебе є... Як побачиш Санька Іванецького... скажи йому, щоб він... неодмінно до мене зайшов... Хочеться мені з ним побачитися... Поговорити про одну справу хочу... Скажеш?.. І сама обов'язково приходь іще.

— Скажу. Неодмінно скажу, якщо ти мені даси слово не сваритися з ним. Тобі зараз ніяк не можна хвилюватися... І сама прийду.

— Не буду хвилюватися...

Хоч і пошепки розмовляв з нею Бит, але й це було йому надто важко: голос став ще більше хрипкий, а подих переривний і гучний—міцно закусив губу, щоб не випустити з грудей стогона...

Прощаючися, Зіна доторкнулася до його сухих губів своїми—він уперше почув їх прохолоду й тугість, але радісна посмішка болісно перекривила його рот.

— Не забудь же прийти сьогодні ще... А зустрінеш сестру скажи їй, щоб прийшла, або... санітара прислала... бо крикнути нема сили... Спробував, а в рані як запекло... І з лікарем поговори обов'язково—холодно мені тут.

Коли Зіна ввійшла в чекальню, сестра з розгубленим обличчям стояла перед якоюсь жінкою й, перетородивши хід до коридору, що вів у Битову палату,

72 впевняла, що до пораненого зараз ніяк не можна пустати двох: в нього наскріз прострілено легеню, хвилюватися й розмовляти для нього шкідливо. А жінка з сльозами в зморшках на щоках христом-богом благала її пустити хоч одним оком поглядіти на її рідного Івасика.

— Мабуть, він умер уже,— мало не ридаючи, казала вона.— Вбито мого сина... На кого ж я одна залишилася?

Сестра мабуть не образилася, коли Зіна роздратовано сказала про неприпустимість такого ставлення до хворих: Бит, не маючи сил крикнути, лежить без усякого догляду,— попрохала тільки затримати трохи жінку, поки вона допоможе йому й зникла. Жінка кинулася була за нею, але Зіна вхопила її за худу безсилу руку.

— Ви Битова мати? — спитала вона.

— А вам яке діло? — тремтячими блідими губами відповіла жінка.— Ви хто така?

— Його товаришка...

— Пустіть!

— Почекайте трохи, адже за дві-три хвилини ви будете в нього.

— Пустіть! Ви мені всі брешете! — скрикнула жінка й раптом заголосила.

— Та заспокойтеся ж! — Зіна сама ледве втримувала сльози, що гострим жужмом стали їй у горлі. — Я ж ось не плачу... Живий він, буде ще жити й жити. Я ж тількищо від нього — розмовляла з ним. Зараз до лікаря піду — розпитаю, скажу, щоб його в теплішу палату було перенесено... Ну, не плачте ж... А то підете до нього з плачем, а він почне хвилюватися — боляче ж йому буде. А йому потрібен спокій. Він тоді скоріш одужає. Невже ви не хочете цього?

— Так він живий. Ви правду мені кажете?

— Живий, живий. Зараз побачите... Почекайте трохи сестра ось прийде й пустить вас до нього...

І не довго будьте в нього — він і так через силу розмовляє.

Битова мати знесилено сіла на ослін і, втираючи негломонні сльози краєчком хустки, розказала Зіні, як до неї вранці несподівано прибіг Чадик і розповів, що її сина поранено.

А коли сестра, заглянувши в чекальню, сказала, що до Бита можна, вона майже заспокоєно вислухала Зініне прохання сидіти в палаті недовго й трохи хитаючися, зникла за дверима.

Зіна посиділа ще трохи, притулившись лобом до холодної шибки. А потім хутко підвелася на другий поверх до кабінета головлікаря...

На її стукіт у двері відповіді не почулося. Але коли вона сіпнула двері, в кабінеті біля великого стола до писання вона побачила огрядну людину в білому халаті: вона зустріла її незрозуміло ворожим поглядом. Не звертаючи на це ніякої уваги, Зіна зайшла.

— Сьогодні вночі до лікарні принесено пораненого. Мені хотілося б знати, в якому він зараз стані?

Андросов — це, як потім довідалась Зіна, був він — важким поглядом оглядів дівчину з голови до ніг й перекривив злою насмішкою своє обличчя.

— Здається, до того, як увійти всюди прийнято принаймні постукати в двері.

— Правильно. Але разом з тим на стукіт прийнято відповідати... А втім, я прийшла не за тим, щоб розмовляти про правила поведження. Я можу взнати в вас про стан пораненого?

— Можете, звичайно... Щоправда, я його оглядав лише поверхово, але не думаю, щоб рана була дуже небезпечна. Вона в нього в лівому верхньому боці грудей. Прострілено верх легені, але серце й аорту здається не займано. Коли не буде ускладнень, а для них зараз нема причин, він видужає... Проте, він видужає і з укладненнями — люди його кляси живучі, як кішки. Вам цього досить?

— Гм! — гостро посміхнулася Зіна. — А коли ж ви його будете оглядати настільки не поверхово, щоб помітити, що рана в нього на правому боці, а не на лівому?

Лікар почервонів. Одну хвилину очі йому хутко бігали по кімнаті, наче розшукуючи щось. Потім він взяв себе в руки й, роздратованістю відповіді приховуючи свою ніяковість, сказав:

— Коли це буде потрібно... Здається, я цілком задовольнив вашу цікавість?

— На мій жаль, не цілком... Мене цікавить ще, коли саме ви перенесете його з тієї палати, де він лежить зараз в іншу?

— А чим йому зле в тій?

— Він лежить якраз під вікном — на продуві. Крім того, там вогко, а це все може спричинитися до всяких ускладнень. Його треба зараз же, поки він не застудився ще, забрати звідтіля... І він лежить там один, без якоїбудь допомоги й догляду.

— Будь ласка, не хвилюйтеся, громадянко. — Невідомо чому Зініні слова роздратували лікаря ще дужче. — Ми прекрасно без ваших указівок знаємо, які умови потрібні для лікування поранених... А якщо вам не подобається режим і обставини нашої лікарні, вам ніхто не забороняє зовсім узяти його звідсіль і лікувати вдома. А оточувати царськими розкошами всякого хулігана, що його прострілено десь у бійці — на це в нас немає коштів.

— Перш за все, хуліган не він, добродію лікаре, а ви! — не витримала Зіна свого обурення. — Яке ви маєте право так лаяти хворих? — І яке вам діло до того, хто він і як його поранено?... Він комсомолец. Розумієте? — ком - со - мо - лець. І його поранив контрабандист за те, що він викрив його й його організацію... А ваш святий обов'язок звернути на його лікування найбільшу увагу — вам за це радянська влада гроші виплачує... Ви переведете його в іншу палату?.. Я вас питаю...

— А вас хто уповноважив скандалити в лікарні?...
З такими як ви, я взагалі не хочу розмовляти.

— Он як... В такому разі, дозвольте взнати ваше прізвище.

— Будь ласка. Ординатор хірургічного відділення міської лікарні й черговий лікар сьогодні — доктор Андросов. Запам'ятавали?

— Про ваше ставлення до доручених вам хворих, я певна, варт знати Окрздороввідділу. І я зараз же там буду.

— Можете їхати хоч до самого Петровського.

З великою вагою на серці спустилася Зіна в чекальню й стала безпорадно, не маючи змоги зміркувати, що ж далі робити... І раптом гострим ножем врізалось в її тіло бучне голосіння, що невтримно виривалось з палати Бита. Щоб не чути його, кулею вилетіла з лікарні, але й на вулиці наздогнало її:

— Та ти ж тут умреш!.. Ой, божечку!..

Безсило ступаючи по брукові пустельної вулиці пішла від лікарні, не помічаючи дороги — за вітром. Холодний пронизливий норд-ост наче видув з неї всі сили, хитав і гнав її, як одірваний з дерева лист, вздовж вулиці, плутаючися поміж ніг, боляче стьобаючи її піднятим з землі піском. Тільки одна самотня думка билася в голові: треба щось зробити — зараз же не гаючи жадної хвилини. Але що? Що?.. Безпорадно зупинялася на мить, але підхоплена вітром ішла далі.

Вітер пригнав її на берег.

Стала на краю мола, сліпими очима вліпившись в кипіння пінявих хвиль, не чуючи злючого їх гуркотіння, не помічаючи, як солоні брудні бризки обдають її всю. Але відповіді й тут не знайшла — подалася вздовж мола, ступаючи прямо по виплюснутих розбурканим морем калюжах. Великий бурун розбився раптом біля неї, наливши їй повні черевики води; байдуже роззулася й довго виливала ту воду... Хиталася, мабуть, як п'яна — побачила в очах якогось зустрічного посмішку й надала ходу...

Вітер знову виніс її на вулицю, але вона підставила йому назустріч своє обличчя. Кволо побрела, тиняючись...

Раптом зупинилась біля дверей одного з будинків і довго стояла, несвідомо впившись очима в невеликий білий прямокутник з червоними літерами. Лише за хвилину зрозуміла зміст написаного: „Окружне Правління профспілки будівників“. Ще постояла, а потім рвонула двері й побігла сходами нагору...

Самойленко був там — сидів на лутці в одній з кімнат, проглядаючи якісь папірці. Побачивши Зіну, він схопився на рівні ноги й стурбовано спитав:

— Що з Битом?.. Я чув, він — поранений?

— Погано... Він навиліт пробитий кулею — отут... А чи довго він житиме?.. — тремтіння губів не дало закінчити.

— Житиме, — непевно промовив Самойленко. — Він же в лікарні...

— Ну, так що ж з того? Ти бачив як він там лежить?

— А що хіба таке?

Переривним голодом Зіна розказала йому про своє нещодавнє відвідування лікарні. Самойленко вислухав її, а потім розгублено спитав:

— Що ж його робити?

— Не ти, а я повинна за це в тебе питати... Невже ти нічого не можеш придумати для того, щоб Бита перенесли в кращу палату? Він же там загине, зрозумій це!

Самойленко безпорадно озирнувся навкруги себе, і нічого не зміг придумати — знов повторив своє питання:

— Що ж його робити? — Потім подивився на Зіну й додав: — А може, це ти просто хвилюєшся, от тобі й мерещаться всякі страхи. Адже лікар — він краще за нас з тобою знає, що робити в таких випадках.

Зіна зрозуміла: принесена нею новина настільки розгубила Самойленка, що він влоск стратив здатність до

хоч абиякої дії: на допомогу з його боку надіятися не можна — йому самому треба допомогти упоратись із своєю розгубленістю... Гірко махнувши рукою, вона рвучко повернулася і мало не бігма вискочила з кімнати.

На вулиці вона знов стояла, збираючи свої розпорошені думки й не маючи сили боротися з вітром, що хитав її, мов стеблинку... Потім рішуче повернулася і пішла в Окружком.

Іванецький сидів у своєму кабінеті. Поклавши голову на одну руку, другою щось писав — повільно й ліниво. Коли Зіна увійшла до нього, він одразу кинув ручку й, схопившись їй назустріч, скинув на підлогу й папір. Не звертаючи уваги на її бліде й суворе лице, закричав зворушено:

— А, переможниця всіх контрабандистів нашого міста!.. Як же — чув! Мені аж у вухах дзинчить од розмов про ваші нічні подвиги. Молодці ви обое, їй-богу — і ти, і Биток... Ну, сідай оповідай за подробиці. Бита небезпечно поранено?

— Дуже небезпечно, — тихо відповіла Зіна. — На-стільки небезпечно, що він може вмерти.

— Ну, навіщо такі моторошні слова? — спробував заспокоююче промовити Іванецький, але посмішка враз зникла йому з лиця. — Юрунда, виживе, не хвилюйся... Відучиться тепер від пінкертонства... Ну, розкажуй же.

Зіна навіть не обурилася на ці його слова. Безсило сіла на стілець і кволо сказала:

— Варт було б тобі зараз в пику заїхати, щоб знав ти, коли можна жартувати, а коли — ні. Твоє щастя, що не до цього мені зараз: ні до бійки, ні до оповідань. Битові треба негайно допомогти — от за чим я прийшла до тебе.

— А що хіба з ним? — уже зовсім стурбовано спитав Іванецький.

Стримуючи обурення й настирливе тремтіння голосу, Зіна розказала йому про вогкість, бруд і продуви, що

78 серед них лежить Бит, і про свою розмову з лікарем і Самойленком. І вперше з задоволенням побачила, як нижня щелепа Іванецького висунулась уперед. Але коли вона скінчила, він довго не відповідав їй — лише руки йому нервово жужмили папери, що лежали на столі.

Раптом випростався, схопив свою кепку й рвонувся до дверей, кинувши Зіні одно слово:

— Ходім!

На вулиці ж він пішов на хутко, що Зіна ледве встигала за ним. Ішов мовчки, нерухожим поглядом дивлячись кудись перед себе, заклавши руки в кишені і так міцно стис зуби, що під вухами надулись великі бугри.

Лише підходячи до лікарні, він повернувся до Зіни й сказав:

— Я цього Андросова давно знаю — буржуй він недорізаний. Як його тільки Чека по тому, як білих було в море скинуто, не розстріляла? А було за що... Надто ми, видно, добросордешні... Андросов скористався з цього: зумів приховати своє контр-революційне обличчя, вліз у профспілку, начепив маску радянського лікаря. Ну, ми й повірили, що він порвав з своїм минулим... Він же, виявляється, почувши тверду землю під ногами, знов розперезався. Ну, на цей раз це йому так не минеться. Хай тільки не перенесе Битка, хай мені повторить, те, що тобі казав, у ту ж мить я буду в прокурора. Я зумію зібрати проти нього достатній матеріал.

Але прийшовши в лікарню, вони знайшли Бита вже в світлій і просторій палаті на другому поверсі. Тепер він був гарно перев'язаний і за ним невідступно стежила сестра. Але переговорити з Битом їм не пощастило: він спав.

Про те, як його перенесли сюди, їм розказала сестра. Коли в лікарню прийшов головлікар і чергова сестра розповіла йому, що в нижній палаті лежить тяжко поранений, він одразу ж покликав до себе Андросова й

протягом п'яти хвилин з його кабінету виривався його обурений голос і скрики Андросова, що виправдуючись, верещав на всю лікарню.

— Я не можу відповідати за кожного хулігана, що його приноситься сюди серед ночі! Я не звик гнути спину перед всяким плебсом! — і таке інше...

По тому головлікар оддав термінове розпорядження перенести Бита й викликати лікаря, що якнайважливіш оглядів би пораненого й зробив би йому все потрібне. А сам написав рапорт до завокрздоров'я про цей випадок з проханням вжити відповідних засобів щодо Андросова... Наслідки ж цього такі: Бит зараз спить і, здається ніякої небезпеки нема. Єдине, що йому потрібно, — спокій; відвідувати, значить, його можна тільки раз на день — ранком, та й то не більш, як на п'ять хвилин.

— От і гаразд, — сказав Іванецький, глянувши на трохи заспокоєну цим Зіну. — Ну, а щодо Андросова, так він тут у лікарні не лишиться — це я гарантую.

XXI

Але... коли Зіна другого дня вранці прийшла в лікарню, вона насилу пізнала Бита. Почервонілі очі й сірі щоки запали ще глибше, блискуча й суха шкіра на скронях обтяглася, а пропасний рум'янець яскраво горів на вилицях. Тепер йому було жарко: скинувши з себе вкривало, він жадливо ловив повітря широко роззявленим ротом... Навіть пальцями ворухив через силу. І не втримував глухих надсаджених стогонів.

Лише коли Зіна оклинула його, він важко повернув до неї свої очі і довгий час пройшов, поки він, нарешті пізнав її.

За весь час, що вона пробула коло нього, тільки й знайшов сили, щоб видавити з себе докірливі слова:

— А ти казала... що мені покращає...

... Буває — наче насунеться на живорадісну людину темний кам'яний мішок і мечеться в ньому людина, не

80 находячи виходу боляче б'ючися всім тілом об холодне вперте каміння, розгублюючи сили й останню надію на визволення; і в ту мить, коли здається, що мішок розбито, п'їтма навкруги ще більше густішає, а мішок стає ще вужчий...

До щенту розгублена, безсило звівши руки, вийшла Зіна з палати, не знаючи, за що ж його тепер узятися. Пішла була до головлікаря, щоб розпитати в нього за Бита, але в кабінеті його не було й ніхто не знав, коли він повернеться в лікарню... Не знаходячи собі місця, побігла вона в Окружком, але Іванецького не побачила — за п'ять хвилин до неї він пішов невідомо куди. Метнулася в ДПУ, щоб побачити Германа, але й там невдача: в зв'язку з арештом Кивая йому довелося негайно виїхати в округу, щоб улоск розгромити рештки контрабандної організації. А коли вона знову прибігла в лікарню, головлікар зустрів її заспокоючими словами, що нічого моторошного в стані пораненого нема й він напевно видужає. Зіна попрохала в нього дозволу бути весь час коло Бита, але головлікар з уболюючою посмішкою похитав головою — це ж якби всі приходили стежити за своїми, в лікарні й для хворих місця тоді не вистачило б.

Розмова ця ніскільки її не заспокоїла. Вийшовши з кабінету й побачивши сестру, вона й до неї приступила з питаннями про Бита. Та сестра так само нічим не допомогла Зініному заспокоєнню. Сказала лише, що якраз перед нею приходив Іванецький і знайшов, що лікарня все робить, щоб урятувати Бита.

Увесь день і увесь вечір Зіна не знаходила собі місця після цього, як п'яна тинялася по своїй кімнаті з кутка в кутку.

І всю ніч не могла заплющити очей, перед ними вставало нерухоме й загострене обличчя Бита з мертво заплющеними очима. Тільки десь у найглибшому куткові мозку ворушилася дрібненька надія на видужання Бита, але не було в неї сили боротися з гострим одчаєм,

що виснажив все її тіло. Кусала до болю в щелепах вогку від скупих сліз подушку з безсилля допомогти йому хоч чимнебудь... Ледве дочекалася ранку, щоб побігти, не снідавши, до лікарні з острахом почути про те, що йому стало ще гірше.

Дрібненька надія відразу стала великою й могутньою, коли вона побачила Бита. Правда, півночі він провів у гарячковому маренні, криками своїми не даючи спати всій палаті; перед світом вся постеля його була мокра від буйного поту. Але коли сірий ранок непогожого дня заліз у палату, жар тух і Бит, отямившись, попросив їсти. Зіна застала його знесиленого жаром, але вид у нього був краще ніж учора. Він зустрів її радісною посмішкою й похвалився тим, що тупий біль у грудях поволі стихає. Перед її приходом лікар оглядів рану й запевнив його, що з нею нічого поганого не скоїлося, три-чотири тижні в лікарні й як віл здоровий буде.

— Яких ми ще з тобою справ накрутимо, — посміхався Бит, слабо тискаючи Зініну руку. — Бачиш, вони вже не бояться за мене: відразу двох пустили — тебе й маму.

Біля його ліжка нерухомо сиділа мати, в неї не було вже сліз: сухими очима безнадійно дивилася вона на худе, обтягнене блідою шкірою лице свого сина, тільки зморщені пальці безпорадно тремтіли на колінах. Бит не хотів помічати цього застиглого погляду, що весь час нагадував йому про небезпеку поранення — невгомно шепотів Зіні:

— Одно ось тільки погано — видно, здорово Іванецький не полюбив мене, прийти ось не хоче. А які ми з ним товариші були до його секретарства — водою не розіллеш.

— Та він же вчора був у тебе, — здивувалася Зіна.

— А й справді... заходив, — теж дивуючись, згодився Бит. — Я й забув... У мене вчора такий стан був, що й на світ дивитися не хотілось, а не те, що з Іванецьким

82 розмовляти... А шкода, що ми не поговорили... Він не образився на мене? Сьогодні заїде?

— Не знаю. Я його з позавчорашнього дня не бачила.

— Ну, спасибі йому... А зустрінеш його, скажи, щоб ще раз зайшов до мене — тепер я з ним про все розмовляти можу. Аж горить, так мені побачити його хочеться.

Тепер Зіна була більш-менш спокійна за Битове життя; був тільки страх, що він надто довго пролежить у лікарні... Вдома весь день спокійно працювала і вдруге пішла до нього в присмерк.

Але ввійшовши в чекальню, вона з холодним жахом побачила, як веселе обличчя сестри, повернувшись до неї, враз перетворилося в похмуре й сумне. Й, ледве знайшовши силу, щоб поворухнути замороженими губами, Зіна тихо спитала в неї:

— Бит... Що з ним?

Відповідь сестри — повільна й ніякова — наче повз неї пролетіла: не відразу вона зрозуміла значення простих слів... Скоро після того, як Зіна пішла вранці з лікарні, Битові знову погіршало — температура якось раптом рвонула вгору, а в обід, він марив і його зойки лунали по всій лікарні. До нього покликали терапевта, але він нічого не міг придумати, крім холодних компресів на голову — вони не допомогли Битові... Години півтори тому він раптом заспокоївся, все тіло вкрилося холодними випотами. Всі подумали, що приступ лихоманки закінчився й одійшли від нього; здавалося, що він скоро опритомніє... Але за чвертку години хворі, що лежали поруч його підняли крик і, коли сестра ввійшла в палату, Бит був уже зовсім холодний... Зараз він лежить у трупарні — ввечері буде розрізування для встановлення причин смерті й тільки завтра вранці труп оддадуть матері... Якщо Зіна хоче, вона може пройти в трупарню; там зараз і його мати...

...Наче не Зіна—хтось інший вийшов з лікарні і, спотикаючись, не помічаючи навколишнього, пішла геть...

Перед очима маячив посинілий труп, укритий білим простирадлом, і нерухома постать старої жінки, що задерев'янілими руками мовчки обняла цей труп і божевільними, блискучими від незвичайної сухости очима водила по напівтемній трупарні, ні на чому не зупиняючися... В синьому, перекривленому смертю обличчі не можна було пізнати завжди веселого, мужнього Битового лиця, адже його очі гляділи на неї з невисловленим коханням, а не вліпилися скляним поглядом у стелю... Може то не Бит? Цей труп не може бути Битом!.. Зараз вона повернеться в лікарню й побачить його схудале, але живе з веселими очима лице... Зіна зупинялася, щоб шалено бігти назад. Але зникала безумна надія, стиснута холодною жорстокою думкою: „Немає Битка... нема“...

Вулиці стали людними, але їх галас не доходив до Зіни; весь світ обняла нерухома важка тиша, вся земля пірнула у вузький кам'яний мішок. Тиняючись, ішла вона в людському натовпі, не помічаючи, як огидливо прохожі оступалися перед неї, як дехто чіпав її, думаючи, що це йде п'яна повія.

І не відразу зрозуміла, чого від неї хоче маленька постать з газетами й коробкою оріхової халви, що раптом перегородила їй дорогу й про щось питала, заїкаючися... А коли отямилася, побачила перелякане обличчя Чадика й почула:

— Чого ж ви мені не відповідаєте?.. Невже Битові погано?

— Хіба ти не знаєш?— нарешті відповіла Зіна й не пізнала свого мертвого голосу.— Умер Бит... нема вже Битка...

— У...мер?.. Як же так?.. Він же т...такий здоровий був!

Зінина відповідь на Чадикову безпорадність важким жужмом раптом застряла в неї в горлі, вона почула,

84 як гарячі сльози закрили від неї вулицю, рясно падаючи на Чадикові газети. Щоб сховати ті сльози від байдужих прохожих метнулася в найближчий темний провулок і там, тісно притулившись до міцного стовбура, довго й тихо плакала в його тіні... З сльозами вилився перший приступ болю, наче розсипалася його безмірна вага й хоч загострилося воно, але тільки в грудях залишилося — невиплакане ще до краю, самотнє...

Поволі, темними вже вулицями, рушила — не додому — в Окружком: до єдиної людини, що могла б з нею розділити її гіркий і важкий сум, до Іванецького...

Але проходячи повз комсомольський клуб, побачила світло в ньому й почула чийсь голоси — мимоволі підвелася по сходах і увійшла в залю. Іванецький був там, стоячи серед тісного кола хлопців, розказував їм — Зіна зрозуміла це з уривистих слів, що долинули до неї — про Андросова; про те, що його справою зацікавився прокурор. Хлопці з міцно стуленими губами слухали його й мовчали — суворо мовчали... Зіна зупинилася на порозі. Надто пізно й зовсім не потрібно говорити зараз про це; чужими через це здалися їй і хлопці й Іванецький...

Він же, побачивши раптом її бліде лице, химерно змінене застиглим одчаєм, одразу замовк і стурбовано підбіг до неї. Спитав — так здалося Зіні — з робленим неспокоєм:

— Що з тобою? На тобі ж лиця немає...

— Зі мною — нічого, — невдало спробувала посміхнутися вона. — Пам'ятаєш, як у першій нашій розмові — під Генуезькою вежею — ти говорив мені, що гарно було б, коли трапилось би таке, що весь осередок будівників по обличчю вдарило б?... Пам'ятаєш?

— Ну, так що?

— Ну, так я прийшла сказати тобі, що таке вже трапилось... Бит умер...

Іванецький неймовірно глянув на неї; лице його стало білим, як тинк на стіні. Підвів чомусь тремтячі пальці

перед себе й у мертвій тиші, що відразу розляглася по залі, незвичайним криком задзвенів його переляканий голос:

— Ти брешеш!

— Ні, не брешу... Я сама... власними очима бачила... його... мертвого...

Ридання знову зібгали її слова й чомусь шкода - шкода стало їй Іванецького. Мов неприкаяний, стояв він перед неї з тремтячим нижнім щелепом, не помічаючи, як сльози змивають з його носа пенсне, воно жалібно дзенькнуло об підлогу... І нетвердою ходою, зігнутий, нещасний, ледве пересуваючи ноги, вийшов він із залі...

У п'ятницю (був тихий-тихий день кінця травня з яскравим живорадісним сонцем, з безхмарним небом, з нерухомою зеленню дерев, з димчатими верхів'ями гір, і з тихомирним лагідним морем) ховали Бита.

Під жалібний марш повільно й урочисто-сумно рухалася похоронна процесія: кришка труни на квелих руках дівчат; вінки з живих весняних квітів; сама труна, завітчана, оповита червоно-чорними смугами, оточена почесною комсомольською вартою, на плечах у похмурих хлопців; а за труною — Битова мати й його родичі (кремезні й суворі теслярі й рибалки), знесилена Зіна, блідий Іванецький, що не одривав своїх приплюснених короткозорих очей од труни, осередок будівників, оркестра військ ДПУ, рота погранбатальйону з Германом на чолі, вся комсомольська організація міста з червоними й чорними прапорами, з вогкою блискучістю очей у дівчат і сумом хлопців, піонерія... Всі прийшли, щоб розділити з Битом його останню дорогу, всі з'єдналися навколо його труни...

Цвинтар був за містом на зеленому схилі гори, під ним розкинулося місто й широко розплескалося море, таке ж як і завжди, байдуже до смерті Бита, що всім серцем кохав його й ніколи тепер не побажить ні його вічної краси, ні простору...

Тоскна музика не заглушила квапливих ударів молотка, що прибивав кришку до труни.

Поволі спустилася вона в тісну могилу й надто бучно заторохтіли по ній вогкі грудки землі, щоб за декілька хвилин вирости невисоким рудуватим бугром над нею, зовсім викресливши Бита з життя, а, може, й з пам'яті тих, що так сумно стоять щільним і похмурим натовпом біля свіжої могили,— так думалося Зіні.

Хтось гірко ридав, чиїсь тихі зітхання лунали навкруги, а Зіна несвідомо сухими очима дивилася в далечінь, де море зустрілося з небом: не було сліз, не було думок, нічого не було — порожнеча, мертва тиша, непроглядна пільма...

... Сонце, сонце, як же ти можеш так радісно сяти, коли одного з найкращих синів твоїх сховано від тебе шаром важкої землі?..

... І наче здалеку донеслися до Зіни слова Самойленка — слова останнього прощання з Битом:

—...довелось нам зібратися, але зібратися над труною одного з найстаріших наших комсомольців, над труною найкращого нашого товариша Ванятка Битка...

Мов батіг, ударили ці слова Зіну: як він тільки сміє Бита називати своїм найкращим товаришем після того, як не знав, що робити, коли Битові потрібна була екстрена допомога?! Вона рвучко повернулася, щоб обуреним криком припинити це лицемірство...

Самойленко стояв, зігнувшись перед могилою, торгаючи біля грудей кволими руками свою кепку й не міг одірвати своїх очей од рудуватих грудок землі,— на їхній вогкості байдуже відбивалося сонце. Він наче відчув на собі Зінин гострий погляд, підвів на неї свої широко розплющені, сухі очі, і Зіна не перервала його тоскної промови.

— Я знаю,— говорив він,— що багатьом з вас ці слова здадуться лицемірством, бо осередок будівників, а я особисто, більш ніж хто інший винен у смерті Битка... Надто ненормальні були в нас взаємини. Ми

хуліганили, ми пиячили, бешкетували, іноді склочничали, індивідуально обробляли дівчат і ховались з цим за Битову спину. Щоправда, він завжди підводив свій голос проти цих помилок у нашому осередку, але ніколи ми не звертали на це уваги. Бо ми знали, що Бит любить нас, не піде жалітися на наші хуліганства в Окружком, а навпаки: коли визнає про це Окружком, Бит перший виступав нам на захист, старався довести, що ми справжні комсомольці. А чи виправдали ми його думку про нас? Ні, не виправдали... Коли Бит лежав у лікарні, ми нічим не допомогли йому — і саме через це, мабуть, Бит загинув... Завжди підкреслював наші помилки, але ніхто його не слухав... І от зараз він в останній раз підкреслив... наші — ваші й мої, товариші будівники, — помилки... своєю... смертю...

Він зупинився, боляче закусив собі губу й низько схилив голову, ховаючи від товаришів своє лице.

Зіна рвонулась була до нього, щоб сказати йому щось заспокоююче, але Іванецький, що стояв поруч неї, здавленим голосом попередив її:

— Усі ми перед Битком винні.

— Усі винні, — неголосно повторив Самойленко. — І Битова загибель, товариші будівники-комсомольці, це намордень нам усім... І який же болячий намордень!.. за всі наші помилки... От чому, хоч і проводили ми сюди Битка, не можна нам прощатися з ним зараз... бо ми не тільки перед ним, але й йому винні. Розплатитися спершу треба: зробити наш осередок таким, щоб навіть можливості чогось подібного до смерті Битка не було! Тоді зберемося тут знову й скажемо: „Спокійно спи, любий товаришу! Ти зробив з нас справжніх комсомольців!..“ А зараз прощатися — рано...

Він невидючим поглядом провів по похмуро схиленних обличчях будівників, зупинився на Зініному обличчю. Ще раз тихо промовив:

— Рано...

І, все ще торгаючи біля грудей свою кепку, поволі підійшов до Зіни й Іванецького, щоб стиснути їм простягнені до нього руки.

1926 — 1928.

с. Деркачі — вис. Високий

МИКОЛА ШПАК
БУДУЮТЬ ДІМ

На розі вулиці будують дім
Зіп'ято в синь рештовання стрімкі...
Довкола шум,
гармидер,
праці дзвін,
Артілів хаос — вир — розмай палкий.
Камінням, деревом — весь пляц захряс.
Розвозять цеглу,
землю грабарі.
Курить вапно.
Усюди дим. Повітря ж
Мов миш'яком протруєне — горить!
Будують дім на десять поверхів.
Антени скрізь на дахах звисли.
Фарбує сонце схил
Над містом.

Київ, 1929

ЦОМАК
ТЯГАР ЖИТТЯ

з минулих днів

Кудська ущілина. Злиденний гірський аул. Злиденна маленька халупа. Родина: мати, батько, двоє безпорадних дітей — дівчинка й хлопчик. З чого жили? Як жили? Хто про це розповість? Чи землі їм було вдосталь, чи худоби, чи мали батьківщину, чи підтримок від родичів мали?

Так-сяк жили в гірській неможливості. У димній халупі збоку вогню сиділи дітки. Нарікала мати діток Маріне. Скарживсь на злидні батько діток Бесо.

Шматки їхньої землі, подібні до латок на драному одязі, ледве трималися на крутому схилі гори. Поле... Сіножать... Невеличкий санет із ячмінним зерном, — був славою цілолітньої праці. Не більш трьох копичок сіна брали з сіножаті.

Де знайти для своєї родини наїдок, одержу, взуття?

Настала холодна зима. Навалила снігові намети скрізь. Вкрила високі гори білою буркою. Сошу також. Скоротилася ще більш людська можливість.

У самій глибині долини в ущелині розсипався аул Бесо. І часто поглядав на гори Бесо, а його думки про заробіток перекочувались за перевал. „Потрібні будуть робітники, щоб зчищати сніг...“ — сказав собі Бесо й попрямував на перевала шукати працю.

Піднявсь на станцію. Сказав начальникові. Так знайшов працю Бесо. Заробіток? Хто умовлявсь про заробіток? Що дадуть, те й буде. Давали йому шість карбованців на місяць і за це дяка. Те, що знайшов заробіток, великим щастям здалося Бесо. Почав працювати з ясным серцем. Оселився з робітниками. Працював. Коли брав лопату і йшов по шляху з товарами в своїй драній керу (баранячій короткій одежині), у своїх старезних каходзі (шкіряних постолах), тоді він чув себе так, наче у великій життєвій добрості опинився.

Одкидали сніг. Доглядали сошу. Стерегли... Глибока подяка світила з очей Бесо, коли він стрічав очі начальника. Сордега стягав папаху, кланявсь своєю головою і наче соромлячись, дякував сердешно за працю. Як же начальникові не було одмітити Бесо, що працював усердно і стільки виявляв покірності?

Одного разу наблизився начальник і тихенько каже йому:

— Бесо! Тутешня праця важка й тимчасова... А от коли б на царському шляху * пощастило тобі влізти в бахта регі (машталіри, погоничі коней) там заробіток більший, а праця легша. На місяць вісім карбованців літо й зиму. Твої й твоєї родини потреби будуть задоволені. Краще тобі буде.

У своєму серцю сховав Бесо ці слова. Та й як не сховати? Бахта рег, — щомісяця ден-у-день готові гроші. Шматок хліба для всієї родини.

Здалека, з соші глядів-приглядавсь Бесо вниз на долину, де був рідний аул. Сумував: може вони голодні, може яку недостачу терплять?

Через якийсь час видряпалася на перевал Маріне провідати Бесо. Запитала, чи є у нього кerdзине **. Але робітників годували й Бесо їй одповів:

— Думай про діти, турбуйся про діти, а за мене немає чого гризти себе думками.

Дав Бесо Маріне шматок уре дзула *** й трохи грошей. Пішла додому Маріне. І як не проясніло б в її серці?

Час ішов.

Випрохав собі Бесо дводенну одлучку. Пішов в аул; — Піду погляну, як моя родина.

Йшов повагом по царському шляху в своїй куцій керу, у своїй облізлій папасі й міркував:

„Добре буде, як стану бахта регом. Роз'їзд од станції до станції. Буде можливість і додому наїздити... З станції возитиму Маріне чи кукурудзу, чи ячмінь, чи борошно для дзулу, чи щось інше, за гроші куплене“.

І в уяві Бесо з'являвся хазяїн духана, — хитрий і череватий Шакро.

Вдома розповів Маріне свої мрії. Почала благодати чорні святині Мароне, щоб благословили Бесо легшим

* Так ірони називали Військово - Грузинську сошу.

** Ячний хліб.

*** Паляниці білої.

і вірнішим заробітком. Багато нових плянів зародилося у жінки Бесо.

На провесні одержав Бесо посаду бахта рега. Оселився у гуртожитку бахта регів на станції. Приніс з дому натяк на постіль — шмат дирявої повсти та неміщ подушки. За ковдру одбувала куца керу. Коней доглядати... Кіньми правувати... Хіба це треба було вивчати Бесо? Щасливий своєю працею Бесо. Міцне товариство в гуртожитку: однаково всі злидарі й з однієї ущілини горяне. А серед вірного товариства тягар життя не вартий уваги.

Багато мандрівників по небесній ущілині* не було. Настала негода: холод, сніг, хуртовина. Багато вільного часу в бахта регів. Вдень прибирали на станції, у стайнях, біля коней порались... А ввечері навколо маленької лампи в гуртожитку йшли розваги: розповідали казки, сміховини, пригоди старовини...

Зрідка з'являлися й мандрівники по соші. Тоді шпарко бралися до праці. В одне моргання ока готовили все до одправки мандрівників. Не зчуєшся, як уже під горою гуркотять колеса.

Провесна. Прекрасний день. Гори ще під снігом і сліпуче блищать під ясным небом. Сонце зазирнуло через визубрину на верхівлі гори й освітило землю до глибини ущілини. З перевалу дмухнуло холодним вітром.

День минав своїм звичаєм.

Сонце ще не зайшло за зубчастий гребінь гір, як до станції підкотив деліжанс. Сидів у ньому один військовий у великій білій папасі й дагестанській бурці. Не встиг зупинитися деліжанс, як мандрівник уже вскочив на станцію.

Через дві хвилини вибіг начальник станції:

— Швидше, — крикнув, — мандрівник поспішає до Тифлісу, швидше!

* Так звуть ірони Дар'яльську ущілину.

92 В один морг ока деліжанс із готовими до від'їзду кіньми стояв перед ганком і на місці бахта рега сидів Бесо, бо була саме його черга.

Свою облізлу папаху насунув на очі, міцніше затягся обривком бичовки, а в руках міцно тримав віжки.

Сів мандрівник. Торгнув добре одгодованих, застопорених коней Бесо. Легким алюром взяли коні по соші. Зникли в один морг ока.

Ік вечеровому присмерку довів мандрівника Бесо до дальшої станції.

Поїхав назад Бесо. Купив фунт уре дзулу. Сів у деліжанс. Їде. Їсть. Вільно пустив коней. Спокійно йшли в темряві коні. Спокійно сяяли з темного неба нечисленні зірки. Білів слід Арфана від краю до краю. Три чудових зорі Оріону високо підійнялися одна за одною й усміхалися особливо прекрасному синьоокому Сиріусу!

Темно було в глибині ущілини внизу серед скель чорної гори, де розсипався його рідний аул, де жила його жінка, де росли його двоє діток.

Життєві турботи прокинулись потай в голові Бесо.

А що трапилося далі? Хто тепер дізнає про те?

Коні на звороті чогось злякалися. Понесли. Мабуть ще тугіше натягнув віжки Бесо, мабуть крикнув, мабуть кричав...

Та що могли вдіяти слабкі руки злидаря Бесо з цими гордими, злими кіньми?

Понесли. У нічній пітьмі звалилися з деліжансом... Десь на дні ущілини розбилися. Розбивсь і деліжанс. Гуркіт його колес і гупання падаючого каміння чути було десь далеко в ущілині. Людина розбилася на кашу. Закінчивсь. Обірвався, в нічній пітьмі корінь злидарського життя.

Другого дня сповістили про нещастя на станцію. Бахта реги й робітники розповіли начальникові станції. Усі пішли до нещасливого завороту. Глянули з краю падіння. Завертілося в головах, коли глянули туди вниз.

Спустилися по стежках і звірячих ходах... Що доброго мали там знайти? Хай наші вороги зробляться такими, як ці нещасливі. Людина, коні деліжанс, — усі разом розбилися, поламалися, змішалися. Повитягали шматки Бесо.

Післали сповістити в аул родину.

Заплакала, заридала Маріне... Рвала свої щоки, волосся... До ридання матері приєднали свої роти маленькі діти.

Ось принесли те, що залишилося від тіла Бесо його товариші. Захвилювавсь народ у маленькому гірському аулі. Ущілина обернулася в людський плач, гавкання й виття собак.

Внесли тіло Бесо в його халупу й поклали на лаві. З сумом оглядали злиденність середини халупи. Не втихала Маріне. Кричала:

— Наш кормитель загинув! Чим житимемо?

Перелякані діти вторували матері з холодного кутка.

Та звідкіль почує Бесо їхній плач, їхні скарги? Зібралися жінки з аулу і зробили мертвому, що наказує звичай. Рвала Маріне своє волосся, — безсила була зупинитися. Розпочали жінки свої причитання, а чоловіки стояли сумні.

Поховали на аульному кладовищі Бесо. Убогі поминки, за допомогою народу, вчинили йому.

Самотньою залишилася Маріне зі своїми сирітками. Важко придавив нещасну з дітьми тягар життя.

Турботи про дальше життя увійшли в її нутро й безсила була вона припинити сльози. Пішла на станцію. Одержала рештки місячної платні Бесо. У сльозах повернула додому. Другого дня пішла в нижню станцію в духан Шакро.

Плутаючи іронські з грузинськими словами сказав Шакро удові декілька висловів співчуття.

На спині притягнула додому Маріне мішок з кукурудзою. Дома чекали на неї голодні діти. Почала 93

94 с'як-так перебиватися удова з двома своїми меленькими осиротілими дітьми.

Весна перемогла...

Потепліло. Зазеленіли сонячні схили гір. Прокинувся мир. Прокинулись і повиходили з халуп люди.

Зі своїх дахів оглядали навколо ці сонцем просякнуті дні. По затінках сніг танув помітніше з дня на день.

— Чим буду їх годувати?—Замислювалася Маріне:— Як пташенятка щодня шукають їжі з відкритими ротиками.

Латки ріллі. Латки сінокосів. Без бика, без коня, що з ними поробиш? Здала їх з половини. Чотири-п'ять пудів ячменю. Дві-три копички сіна. На кого це вистарчить? Шукала будь-яких можливостей Маріне. Поринула в думки.

Хтось сказав їй, що по закону начальник шляху повинен допомогти сиротам Бесо. Ще хтось переказав, що добра, як янгол, начальникова жінка, а живуть вони в Дзауджикау*.

Наче сонце визирнуло до неї, так зраділа цим вісткам Маріне.

Допомога! Хоч би для дітей вистачило на шматок хліба. Хоч би для дітей, манила мати своє серце, щоб трошки підросли.

Випали теплі дні. Почувся людський гомін з чорних сонячних схилів. Весняним клопотом заповнились люди. Робочий час настав. Це видовисько ще більш закрутило життєвими турботами голову Маріне.

— Треба йти до Дзауджикау!—сказала собі удова, і як наступила на цю думку. Мала надію, що без допомоги не залишать сиріт. Були у Владикавказі в Маріне й далекі родичі, хоч і бідно живуть, а в придулкові на кілька день не одмовлять. Ця думка, наче підсилюючі ліки для хорого серця, тішила нещасливу.

* Владикавказ.

Підготувала себе. Підготувала своїх діточок. Довго чекала на співдорожників гарбою, але в кого був час для мандрівок під робочу пору?

Одного теплого дня вийшла з халупи Маріне з дітьми!

— Гарного дня! — проказала сусідам, одповіли добрими побажаннями їй. Так вийшла з рідного аулу удова з сирітками.

Пішли по царському шляху. Утрюх перейшли вони перевал на північний бік гір. Зігзагами перевалу спустилися в Терську ущелину. Йшли втрюх: мати з двома дітками. Йшли потихеньку, були подібні до жебраків. Коли чула, що хтось їде, одходила вбік Маріне. Шукала вузьеньких стежок, що скорочували шлях.

Йшли тихо...

Нікими стояли високі гори з обох боків ущелини. Ні про що вони не пеклувалися. Під горами проїздили люди: хто на іронській гарбі, хто на фургоні, хто в кареті, а хто йшов пішки. У кожного свої турботи, та кожен лиш про себе. Річка з галасом поспішала - летіла в кам'яній тіснині, своє шуміння і свою слину розсипаючи по каміних скелях та камінних порогах, наче знала, що чекає її краща доля в долині.

Йшли трое по соші від повороту до повороту. На другий день уже над вечір глянула з - під Фітхузу Марінена місто Владикавказ. Видніли пофарбовані бляшані дахи, а посеред, як фортеця, високо біліла церква.

Дійшли.

Радість зробили їм родичі. Потому разом поплакали над нещастям Маріне. Довго сиділи вкупі. Довго ділилися сумними думками. Дала їм Маріне на знак, який вітер її здійняв, який вітер, її приніс з сиротками до міста. Радилися про все до півночі.

Перекладачем знайшли одного школяра ірона.

З околиці, де жили родичі, пішла Маріне другого дня зі своїми дітьми й хлопцем школярем. Перейшли міст. Ідуть. Підійшли до одного гарного будинку. Будинок мав великі вікна завбільшки у двері, що

96 блищали великими шибками. Гарно зроблені двері. Перед дверима зупинилися.

Хлопець постукав у двері. Чекали мовчки. Вийшла дівчина в білому хвартушку. З незадоволеним обличчям поглянула на них і спитала:

— А що вам тут треба?

„Це вона сама“? — запитала себе Маріне. Хлопець дав зрозуміти дівчині про мету їхнього приходу, а Маріне пояснив, що це покоївка.

— Увійдіть! — промовила дівчина.

Увійшли в першу кімнату. Дивувалися тамтешнім великим люстром, тамтешніми гарними стільцями та диванами й кольоровими стінами.

Стояли. Оглядалися...

Нарешті вийшла до них висока жінка шляхетного вигляду у чорній сукні. Янголом видалася та жінка Маріне. Діти, наче відчули щось своїми маленькими серцями, сховалися за руб'я материне...

Розповідала Маріне.

Жінка стояла, слухала й наприкінці наче до себе:

— Коні злякались... Понесли... Певне був п'яний...

Звідкіль зрозуміла її слова Маріне? Не стрималася:

— Ось, ось мої сироти!

Заплакала й впала перед жінкою навколюшки, намагаючись поцілувати пелену її сукні. Діти стояли тихо, наче покарані. Дивились на жінку.

Нічого більш не промовивши, залишила їх жінка.

Знов чекали.

Через декілька хвилин винесла їм покоївка жовтий листок карбованця.

— Це вам подарунок від пані... Тепер ідіть!

Листок карбованця... Взяла його Маріне, протираючи очі.

Вийшли. Від гніву й горя розривалося серце Маріне.

Переклад з іронської мови

В. Чередниченко за допомогою Ч. Б.